

دانشگاه باقرالعلوم
(غیر دولتی - غیر انتفاعی)

دانشگاه باقرالعلوم علیه السلام

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته: مدرسی معارف

عنوان:

نقش توحید در رشد فضائل اخلاقی

استاد راهنما:

حجه الاسلام دکتر محسن قمی

استاد مشاور:

حجه الاسلام دکتر توسلی

نگارش:

جمال قربانی

اردیبهشت ۱۳۹۱

تقدیم به:

روح باعظمت رهبر کبیر انقلاب اسلامی ایران حضرت آیت الله العظمی امام خمینی رحمت الله

تعالی علیه وخلف صالحش حضرت آیت الله العظمی امام خامنه ای مد ظله العالی.

تشکر و قدردانی

خدای متعال را سپاسگذارم که توفیق به اتمام رساندن این رساله را عنایت نمود
و از کسانی که در این راستا حقیر را یاری نمودند به ویژه از زحمات و هدایتهای استاد راهنما
جناب حجه الاسلام والمسلمین دکتر محسن قمی و استاد مشاور حجه الاسلام والمسلمین
دکتر توسلی تشکر و قدردانی نموده و توفیقات روزافزونشان را از خداوند سبحان خواستارم.

چکیده

محبت به خدای تعالی اصل و اساس دین اسلام را تشکیل می دهد و اگر زیر بنای بحث تربیت اخلاقی قرار گیرد آثار شگرفی را در پی خواهد داشت. زیرا محبت فی نفسه انسان را به سوی مشابهت و مشاکلت سوق داده و استعدادهای نهفته اش را شکوفا خواهد نمود. حال اگر متعلق این محبت خدای تعالی که کمال مطلق است باشد، محبت او باعث شکوفا شدن فضائل و ریشه کن شدن رذائل اخلاقی خواهد شد. باور به توحید و اقسام آن تنها راهی است که انسان را متخلق موحد به معنای واقعی کلمه خواهد نمود و او را تا وجه الله شدن سوق خواهد داد. این نوشتار ضمن تبیین توحید و اقسام آن و تفکیک مقامات موحدان، به روش تربیتی قرآن کریم که بر پایه محبت استوار است پرداخته و به بیان هفت روش از روشهایی که قرآن جهت ایجاد و تقویت محبت الهی در قلوب انسانها استفاده نموده (همچون القای جهان بینی صحیح، دعوت به عبادت، دعوت به همنشینی با صالحان، تکریم انسان و...) پرداخته است. در پایان نیز هفت قسم از اقسام توحید (توحید در ربوبیت، توحید در محبت، توحید در رازقیت، توحید در هدایت، توحید در مالکیت، توحید در عبادت و توحید در خالقیت) بیان گردیده و آثار باور به هر کدام در رشد ۲۵ فضیلت از فضائل اخلاقی مطرح شده است و این نتیجه حاصل شد که تنها راه رشد فضائل اخلاقی باور به توحید و محبت توحیدی است و این روش جایی برای رذائل باقی نمی گذارد تا حکم به دفع آن شود. لکن باور به توحید دارای مراتبی است که هر چه عمیق تر باشد آثار آن نیز بیشتر و عمیقتر خواهد بود.

کلید واژه ها: توحید، محبت، فضائل، اخلاق

فهرست

أ	فهرست
۱	مقدمه
۳	فصل اول (کلیات و مفاهیم)
۳	گفتار اول: کلیات
۳	۱. بیان مسأله:
۴	۲. اهمیت و فایده:
۴	۳. سابقه تحقیق:
۴	۴. اهداف تحقیق
۵	۵. سئوالات تحقیق
۵	۶. چهار چوب نظری تحقیق:
۵	۷. فرضیه های تحقیق:
۶	۸. پیش فرضهای تحقیق
۶	۹. روش انجام تحقیق
۷	گفتار دوم: مفاهیم
۷	۱. واژه توحید
۷	۱.۱. تعریف لغوی
۷	۲.۱. تعریف اصطلاحی
۹	۲. واژه رشد
۹	۳. واژه فضائل
۹	۴. واژه اخلاق
۱۱	فصل دوم (توحید)
۱۱	گفتار اول: اهمیت توحید در مکتب اسلام
۱۳	گفتار دوم: اقسام توحید
۱۳	۱. توحید نظری

۱۳.....	۱.۱. توحید در ذات
۱۷.....	۲.۱. توحید صفاتی
۱۸.....	۳.۱. توحید افعالی
۱۸.....	توحید افعالی در قرآن
۲۱.....	اهم اقسام توحید افعالی
۲۱.....	۲. توحید عملی (عبادی)
۲۱.....	گفتار سوم: مقامات موحدان
۲۲.....	۱. مقام اسلام
۲۲.....	۲. مقام ایمان
۲۳.....	۳. مقام احسان
۲۴.....	۴. مقام ایقان
۲۶.....	چکیده فصل
۲۷.....	فصل سوم (روشهای تربیتی و ممشای قرآن)
۲۷.....	مقدمه
۲۷.....	گفتار اول: تاثیر علم و آگاهی بر عمل انسان
۳۰.....	دیدگاه اسلام
۳۲.....	تاثیر عمل در علم
۳۴.....	گفتار دوم: روشهای تربیتی
۳۴.....	۱. روش توجه دادن به منافع مادی (برخی از مکاتب فلسفی)
۳۴.....	۲. روش توجه دادن به منافع اخروی (روش انبیاء)
۳۵.....	۳. روش ایجاد محبت (روش قرآن)
۳۹.....	گفتار سوم: محبت روش قرآن کریم
۴۰.....	آثار محبت
۴۰.....	۱. ایجادکننده قدرت و نیرو
۴۰.....	۲. شکوفا کننده استعدادها
۴۱.....	۳. تصفیه گر

۴۱.....	آبادکننده ی روح
۴۱.....	۵.مشابهت ساز
۴۱.....	۶.حصار شکن
۴۲.....	روشهای قرآن کریم برای ایجاد و تقویت محبت الهی
۴۲.....	۱.القای جهان بینی صحیح
۴۴.....	۲.بیان محبت الهی نسبت به انسانها
۴۴.....	۱.۱.۲. بیان نعمت و رحمت عام الهی نسبت به همه مردم
۴۴.....	۱.۱.۲. ابراز محبت
۴۵.....	۲.۱.۲. بیان نعمت ها
۴۶.....	۳.۱.۲. مورد خطاب قرار دادن انسانهای گنه کار با عبارتهای محبت آمیزی مانند بنده من
۴۷.....	۲.۲. ذکر برخی از محبتها و الطاف خاص خداوند نسبت به بندگان
۴۷.....	۱.۲.۲. حضرت رسول اکرم (صلی الله علیه و آله)
۴۸.....	۲.۲.۲. حضرت ابراهیم (علیه السلام)
۴۹.....	۳.۲.۲. حضرت یوسف (علیه السلام)
۵۰.....	۴.۲.۲. حضرت یونس (علیه السلام)
۵۱.....	۵.۲.۲. همسر عمران
۵۲.....	۳. دعوت به همنشینی با صالحان
۵۴.....	۴. دعوت به مرابطه
۵۵.....	۵. یادآوری نعمتهای اخروی خداوند نسبت به انسانها
۵۷.....	۶. دعوت به عبادت
۶۳.....	۷. تکریم انسان
۶۴.....	چکیده فصل
۶۵.....	فصل چهارم
۶۵.....	(نقش توحید در رشد فضائل اخلاقی)
۶۶.....	گفتار اول: توحید در ربوبیت
۶۷.....	آثار اخلاقی باور به ربوبیت الهی

- ۶۷.....صبر و پایداری (از اخلاق فردی - اجتماعی)
- ۶۹.....۱.۱. صبر بر مصیبت (از اخلاق اجتماعی - عبادی)
- ۷۴.....۲.۱. صبر بر طاعت (از اخلاق عبادی - اجتماعی)
- ۷۵.....۳.۱. صبر بر مصیبت (از اخلاق اجتماعی و عبادی)
- ۷۶.....۲. توکل (از اخلاق عبادی)
- ۷۷.....توکل در سرنوشت نه در وظیفه
- ۷۸.....باور به ربوبیت الهی و توکل
- ۸۰.....درجات متوکلین
- ۸۱.....۳. تفویض (از اخلاق عبادی)
- ۸۳.....۴. تسلیم (از اخلاق عبادی)
- ۸۳.....جایگاه تسلیم
- ۸۷.....مراحل تسلیم
- ۸۸.....۵. رضا و خوشنودی (از اخلاق عبادی)
- ۹۰.....گفتار دوم: توحید در محبت
- ۹۲.....آثار اخلاقی توحید در محبت
- ۹۲.....۱. آرزوی ملاقات محبوب (از اخلاق فردی)
- ۹۳.....۲. ترجیح رضای محبوب بر خواسته خود (از اخلاق فردی - اجتماعی)
- ۹۴.....۳. اطاعت محبوب (از اخلاق فردی - اجتماعی)
- ۹۵.....گفتار سوم: توحید در رزاقیت
- ۹۶.....آثار اخلاقی باور به توحید در رزاقیت
- ۹۶.....۱. استغناء از غیر حق تعالی (از اخلاق فردی)
- ۹۹.....۲. تلاش در راه کسب روزی حلال (از اخلاق اجتماعی)
- ۱۰۱.....۳. زائل شدن حسادت (از اخلاق اجتماعی)
- ۱۰۳.....گفتار چهارم: توحید در هدایت
- ۱۰۳.....انواع هدایت
- ۱۰۳.....۱. هدایت تکوینی

۱۰۴.....	۱.۱. علوم فطری و نظری
۱۰۴.....	۲.۱. علوم عقلی
۱۰۵.....	۳.۱. علوم عملی
۱۰۶.....	۲. هدایت تشریحی
۱۰۶.....	۱.۲. ارائه طریق
۱۰۷.....	۲.۲. ایصال الی المطلوب
۱۰۸.....	۳. هدایت پاداشی
۱۰۹.....	آثار اخلاقی باور به توحید در هدایت الهی
۱۰۹.....	۱. شکر (از اخلاق عبادی)
۱۱۳.....	۲. تلاش در راه هدایت دیگران (از اخلاق اجتماعی)
۱۱۴.....	۱.۲. تلاش بادلسوزی
۱۱۵.....	۲.۲. تلاش بی منت
۱۱۵.....	۳.۲. تلاش بدون ترس و وحشت
۱۱۶.....	۴.۲. دعوت به سوی خدا نه خود
۱۱۷.....	۵.۲. صلابت در مسیر تبلیغ
۱۱۷.....	۶.۲. تحمل دشواریهای تبلیغ
۱۱۷.....	گفتار پنجم: (توحید در مالکیت)
۱۱۸.....	آثار اخلاقی باور به توحید در مالکیت
۱۱۸.....	۱. آسان شدن انفاق مالی (از اخلاق فردی-اجتماعی)
۱۲۰.....	۲. ایثار
۱۲۲.....	گفتار ششم: توحید در عبودیت
۱۲۳.....	آثار اخلاقی توحید در عبودیت
۱۲۳.....	۱. اخلاص (از اخلاق عبادی)
۱۲۴.....	تعریف اخلاص
۱۲۴.....	آثار اخلاص
۱۲۷.....	درجات مخلصین

۱۳۰	۲. آزادی و وارستگی (از اخلاق فردی-اجتماعی)
۱۳۱	۳. آرامش خاطر (از اخلاق فردی)
۱۳۲	۴. ولایت (از اخلاق فردی)
۱۳۳	۵. ایجاد بصیرت (از اخلاق فردی-اجتماعی)
۱۳۴	۶. وحدت و عدم تفرقه (از اخلاق اجتماعی)
۱۳۶	گفتار هفتم: توحید در خالقیت
۱۳۶	آثار اخلاقی باور به توحید در خالقیت
۱۳۶	۱. پرهیز از تمسخر دیگران (از اخلاق اجتماعی)
۱۳۸	۲. پرهیز از عجب و خود برتر بینی
۱۳۹	۳. حفظ محیط زیست (از اخلاق زیستی)
۱۳۹	۱.۳. برخوردار از رحمت
۱۳۹	۲.۳. آیت الهی
۱۴۰	۳.۳. نعمت
۱۴۰	۴.۳. شعور و معرفت در همه موجودات
۱۴۲	۴. کوشش در راه تولید (از اخلاق اجتماعی)
۱۴۳	چکیده فصل
۱۴۵	خاتمه و نتیجه گیری
۱۴۹	فهرست منابع فارسی
۱۵۰	فهرست منابع عربی

مقدمه

توحید در اسلام به عنوان اصل و اساس دین معرفی شده است به گونه ای که باز گشت اصول و فروع دین و اخلاق که سه بخش عمده دین را تشکیل می دهند به توحید است و تمام معارف الهی اعم از فضائل، احکام، عبادات و... بر این حقیقت تکیه دارند و این حقیقت چون روح در تمامی معارف دین جریان یافته است. توحید اصل و همه اینها شاخ و برگ آن است. در اهمیت و جایگاه توحید همین بس که دعوت به توحید نه فقط مخصوص اسلام است بلکه همه انبیاء الهی مکلف به دعوت به آن بوده اند. منظور از توحید این است که انسان باور داشته باشد به اینکه خدای تعالی رب و مدبر همه اشیای عالم است و غیر از خدای تعالی در همه عالم مدبری وجود ندارد و اینکه انسان به تمام معنای کلمه تسلیم او شود و حق ربوبیت او را اداء کند و دلش جز برای او خاشع نگشته، بدنش جز در برابر او خضوع نکند، خضوع و خشوعش تنها در برابر او - جل جلاله - باشد.

وقتی ایمان بنده خدا رو بشدت و زیادی می گذارد، دلش مجذوب تفکر در باره پروردگار می شود. همیشه دوست می دارد به یاد او باشد و اسماء حسناى محبوب خود را در نظر بگیرد این جذبه و شور هم چنان در او رو به زیادی و شدت می گذارد، و این مراقبت و به یاد محبوب بودن، رو به ترقی می رود تا آنجا که وقتی به عبادت او می ایستد، به گونه ای بندگی می کند، که گویی او را می بیند و او برای بنده اش تجلی می کند و هماهنگ آن محبت به خدا نیز در دلش رو بشدت می گذارد. زیرا انسان مفضل به حب جمیل است و عشق به جمال و زیباپسندی فطری بشر است. چنین کسی در تمامی حرکات و سکنات خود به فکر جلب رضایت محبوب خویش است و تمام زندگی

خویش را بر طبق رضا و خواسته او تنظیم می نماید. اگر کسی به این وادی قدم نهاد تمام رذائل اخلاقی از قلبش ریشه کن خواهد شد. این تنها ترین و آسانترین راه تربیت حقیقی انسانها است .

در این نوشته ابتدا به تبیین مفهوم توحید، چیستی و اقسام و مراتب آن اشاره خواهد شد. آنگاه با بیان محبت توحیدی به عنوان روش تربیتی قرآن کریم به شیوه هایی که قرآن کریم جهت ایجاد و تقویت محبت الهی در قلوب انسانها استفاده نموده اشاره خواهد شد و در پایان چگونگی باور به اقسام توحید در رشد فضائل اخلاقی تبیین می شود. امید است که مورد رضای حق تعالی واقع گردد.

فصل اول (کلیات و مفاهیم)

گفتار اول: کلیات

۱. بیان مسأله:

در مورد شیوه های اخلاقی بنا بر بیانی که مرحوم علامه طباطبایی در تفسیر شریف المیزان دارند^۱، سه روش وجود دارد. یکی روش نفع دنیوی است که مورد استفاده برخی فلاسفه یونان بوده و با سنجیدن نفع و ضرر و مصالح اجتماعی، انسان را به سوی حق اجتماعی خویش رهنمون می شد. دیگری روش نفع اخروی است که مورد استفاده انبیاء علیهم السلام بوده که بر انداز و تبشیر برای به دست آوردن سعادت اخروی استوار است و انسان را به سوی حق حقیقی سعادت اخروی رهنمون است. مرحوم علامه طباطبائی روش سوم را از قرآن کریم استخراج نمودند که بر مبنای محبت الهی استوار است و انسان را به سوی حقیقی رهنمون خواهد شد که نه دنیا ظرفیت گنجایش آن را دارد و نه آخرت و آن خود خدای سبحان است. به این بیان که وقتی انسان محب پروردگار یکتای خود شد و تمام هم و غم او طلب وجه الله شد. این محبت انسان را به سمت مشابهت و مشاکلت سوق می دهد و کم کم او را به رنگ الهی در می آورد. در این روش که بر مبنای محبت استوار است، دیگر جای

^۱ - طباطبایی سید محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، انتشارات اسلامی جامعه‌ی مدرسین - قم، چاپ پنجم، ۱۴۱۷

ق، ج ۱ ص ۳۵۶-۳۵۹

برای ردائل اخلاقی باقی نمی ماند و فضائل به نحو چشم گیری رشد خواهد نمود. در این نوشته بعد از آشنایی با مفهوم توحید، انواع و مراتب آن، به تبیین و توضیح این نظریه خواهیم پرداخت.

۲. اهمیت و فایده:

از آنجا که انسان فطرتاً بر توحید خلق شده و فضائل اخلاقی با فطرت او کاملاً سازگار است پس این روش برای رشد دادن فضائل اخلاقی روشی آسان و میان بر است. ویژگی دیگر این روش این است که برخلاف دیگر روشها که فقط انسان را متخلق می کند؛ این روش انسان را متخلق موحد به معنای واقعی کلمه بار می آورد و این نیز خود فلاح و رستگاری واقعی است (قولوا لا اله الا الله تفلحوا).

۳. سابقه تحقیق:

۱- مرحوم علامه طباطبائی در جلد اول تفسیر شریف المیزان اصل و اساس این بحث را مطرح نموده اند و در لابه لای مباحث دیگر مطالب ارزنده ای را بیان نموده اند اما چون در صدد بیان ریز این مطلب نبوده اند، موضوع را به صورت کلی بیان نموده اند.

۲- حضرت آیت الله جوادی آملی در کتاب توحید در قرآن خویش بیشتر به بحث انواع و اقسام توحید و اثبات آنها از آیات قرآن پرداخته اند اما چون موضوع کتاب بیشتر صبغه کلامی - تفسیری دارد به نقش اقسام توحید در رشد فضائل نپرداخته اند؛ هر چند اشارات ارزنده ای در بین بحثها وجود دارد. لذا بر آن شدیم ضمن استفاده از مطالب دیگران، در حد وسع اندک خویش، نقش توحید در رشد فضائل اخلاقی را در ابعاد مختلف فردی، عبادی، اجتماعی و زیستی تبیین نمائیم.

۴. اهداف تحقیق

۱- ارائه راهکارهای عملی برای ارائه راهبردهای تربیتی.

۲- شیوه های تربیتی کنونی چون بر مبنای توحید استوار نیست، نا کار آمد است.

۳- تبیین و تعمیق مفهوم توحید در اندیشه اسلامی.

۵. سؤالات تحقیق

۱- باور به توحید چگونه باعث رشد فضائل اخلاقی انسان در چهار بعد فردی، اجتماعی، عبادی

وزیستی می شود؟

۲- تاثیر مراتب توحید (از مرحله لفظی تا شهود آن) در رشد فضائل اخلاقی چگونه است؟

۳- چگونه این روش ردائل را ریشه کن و راه رسیدن به فضائل را آسان می نماید؟

۶. چهار چوب نظری تحقیق:

جهان دارای وحدتی است و همه چیز ظل الله است. اخلاق هم برای شکوفا شدن استعداد های

انسان است تا وجه الله بودنش کامل شود. پس اخلاق واقعی این است که توحید واقعی در جامعه

و شخص در بعد معرفتی، عاطفی و ارادی شکل گیرد.

۷. فرضیه های تحقیق:

۱- باور به توحید نقش چشم گیری در رشد فضائل اخلاقی در چهار بعد فردی، اجتماعی، عبادی

وزیستی^۱ دارد.

۲- اصلاح اخلاق از راه توحید آسان تر است.

۳- اصلاح اخلاق از راه باور به توحید باعث ریشه کن شدن ردائل اخلاقی می شود.

^۱ - علت این تقسیم بندی این است که رابطه انسان یا باخلاق در نظر گرفته می شود (عبادی) یا باغیر خالق، در رابطه با غیر خالق یا روابط انسان با خود مطرح است (فردی) یا باغیر خود، در رابطه با غیر خود یا انسانهای دیگر مطرح اند (اجتماعی) یا غیر انسان، اعم از حیوانات و طبیعت (زیستی)

۴- اصلاح واقعی اخلاق به جواز طریق باور به توحید امکان پذیر نیست.

۸. پیش فرضهای تحقیق

۱- راه سعادت، پرورش فضائل اخلاقی و ریشه کن کردن رذائل است.

۲- فطرت انسانها بر توحید سرشته شده است.

۳- توحید اصل و ریشه دین است و مابقی اجراء دین همانند شاخه های این درخت است.

۴- حرکت در مسیر فطرت دلپذیر و آسان است.

۹. روش انجام تحقیق

به روش توصیفی-تحلیلی و کتابخانه ای و با ابزار فیش برداری جمع آوری شده است.

گفتار دوم : مفاهیم

برای روشن شدن هدف این نوشتار، ابتدایه تبیین و توضیح واژه های به کار رفته در عنوان این

رساله می پردازیم.

۱. واژه توحید

۱.۱. تعریف لغوی

کلمه توحید مصدر و حد از باب تفعیل است و یکی از معانی باب تفعیل آن است که کسی را دارای وصفی بدانی مثلا تعظیم یعنی کسی را دارای عظمت دانستن پس توحید یعنی خدا را به یگانگی پذیرفتن^۱.

۲.۱. تعریف اصطلاحی

توحید در اصطلاح به دو بخش نظری و عملی تقسیم می شود. توحید نظری پی بردن به «یگانگی» خدا در ذات و صفات و فعل است و توحید در ذات بدین بیان که نه شبیه و مانندی در خارج دارد و نه ذاتش دارای اجزایی است بلکه او بسیط محض است. لسان العرب در تعریف آن می نویسد: «اینکه انسان ایمان به الله داشته باشد به عنوان کسی که هیچ شریکی ندارد التوحید: الإیمان بالله وحده لا شریک له»^۲. به تعبیر استاد شهید مرتضی مطهری «توحید نظری پی بردن به یگانگی خداست و توحید عملی یگانه شدن انسان است. توحید نظری دیدن است و توحید عملی رفتن»^۳ توحید نظری یگانه دیدن خداست و توحید عملی یگانه شدن انسان در تمام ابعاد زندگی است. بدین بیان که

^۱ - محمد بندریگی، المنجد، ۲ مجلد، چاپ دوم، انتشارات ایران، تهران، ج ۲، ص ۲۱۵۰

^۲ - محمد بن مکرّم، ابن منظور، لسان العرب، چاپ سوم، انتشارات دار صادر، بیروت ۱۴۱۴ ج ۳ ص ۴۰

^۳ - مرتضی مطهری، مجموعه آثار ۲۸ مجلد، چاپ ۱۳، صدر، تهران ۱۳۸۵، ج ۲ ص ۱۰۳

همه زندگی او جهت توحیدی داشته باشد. مرحوم علامه طباطبایی توحید نظری و عملی را اینگونه بیان می نمایند:

توحید الإسلام بأن يعتقد أنه تعالى هو رب كل شيء لا رب غيره و يسلم له من كل جهة فيوفى له حق ربوبيته، و لا يخشع في قلب و لا يخضع في عمل إلا له جل أمره.^۱

انسان معتقد باشد به اینکه خدای تعالی رب همه اشیای عالم است و غیر از خدای تعالی در همه عالم ربی وجود ندارد و اینکه انسان به تمام معنای کلمه تسلیم او شود و حق ربوبیت او را اداء کند و دلش جز برای او خاشع نگشته، بدنش جز در برابر او خضوع نکند، خضوع و خشوعش تنها در برابر او- جل جلاله- باشد. البته تعریف فوق بیشتر ناظر به توحید ربوبی است در اینجا مناسب است برای روشن شدن معنای اصطلاحی آن تصویر کلی از توحید را از آیات قرآن بیان کنیم:

تنها رب و مدبر آسمانها و زمین اوست^۲، ملکوت تمام اشیاء به دست اوست^۳، همه سربلندی ها و عزتها نزد اوست^۴، تنها مالک حقیقی عالم اوست و ملک خود را به هر طریقی که بخواهد اداره می کند^۵، تمام نعمتهای انسان از آن اوست^۶، تنها ناصر حقیقی انسان خداست^۱، انسان غیر از او سرپرست

^۱-محمد حسین طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱۰، ص ۱۳۵

^۲- سُبْحَانَ رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ سوره زخرف (۴۳) آیه ۸۲

^۳- فَسُبْحَانَ الَّذِي بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ يس (۳۶) آیه ۸۳

^۴- مَنْ كَانَ يَرْيَا الْعِزَّةَ فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا فاطر (۳۵) آیه ۱۰

^۵- قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكُ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُدَلُّ مَنْ تَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ آل عمران (۳) آیه ۲۶

لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا فِيهِنَّ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ مائده (۵) آیه ۱۲۰

^۶- وَمَا بِكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ فَمِنَ اللَّهِ نحل (۱۶) آیه ۵۳

ویاوری ندارد^۲، غنی حقیقی اوست و همگان محتاج اویند^۳، آنچه در آسمانها و آنچه در زمین است از آن خداست و خدا همواره بر هر چیزی احاطه دارد.^۴

۲. واژه رشد

راغب در مفردات واژه رشد را اینگونه معنا می کند: «خلاف الغی استعمال الهدایه»^۵ ضد گمراهی است و در راهنمایی شدن به راه راست استعمال می شود و در اینجا منظور شکوفا نمودن فضائل اخلاقی است.

۳. واژه فضائل

این واژه از فضل یفضل است که معنای این فعل در اصل به معنای برتر شدن در عطا و احسان است. اما فضائل جمع فضیلت بوده و به معنای صفت نیکو و پسندیده است. برخلاف رذیلت که به معنای صفت ناپسند است.^۶

۴. واژه اخلاق

ماده خلق (خ ل ق) اگر با خاء مفتوح استعمال شود به معنی صورت ظاهری است و اگر با خاء مضموم استعمال شود به معنی صورت باطنی است. خلق با بصر قابل رویت است و خلق با بصیرت^۷.

۱- إِنْ يَنْصُرْكُمُ اللَّهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ وَإِنْ يَخْذُلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذِي يَنْصُرُكُمْ مِنْ بَعْدِهِ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ آل عمران (۳) آیه ۱۶۰

۲- أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ بقره (۲) آیه ۱۰۷

۳- يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ فاطر (۳۵) آیه ۱۵

۴- وَاللَّهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطًا نساء (۴) آیه ۱۲۶

۵- راغب اصفهانی، مفردات الفاظ قرآن، چاپ اول، دارالقلم، دمشق، ۱۴۱۶ ق، ص ۳۵۴

۶- محمد بندر ریگی، همان، ج ۲، ص ۱۳۴۱

۷- راغب اصفهانی، همان، ص ۲۹۷

مثلاً وقتی می‌گوئیم فلانی خَلق و خُلُقش نیکو است یعنی ظاهر و باطنی آراسته و زیبا دارد. و در اینجا به معنای صورت باطنی است.

پس با توجه به تک تک عناوین به کار رفته در عنوان این رساله، هدف این نوشتار پی بردن به نقش باور به تمامی اقسام توحید در شکوفا نمودن خصلتهای نیکوی باطنی خواهد بود.